

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*
ΕΠΙ ΤΗΣ 1900ῆ ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἑσωτερικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν παρουσιάσθη σοβαρά τις ἀνωμαλία, οὐδ' ἴσχυσαν αἱ ξένοι προπαγάνδαι νὰ προκαλέσωσι θρησκευτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διαίρεσιν, ἐσημειώθησαν δὲ διάφοροι κινήσεις, ὧν τινες θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς ἀπέδωκαν μᾶλλον ἀγαθὰ ἀποτελέσματα. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περιγράφοντες ταύτας, παρατηροῦμεν, πρὸ παντός, ὅτι ὑπῆρξε, κατ' ἀρχὴν, μέγα ἀτύχημα τὸ ὅτι οἱ δύο διαπρεπεῖς κληρικοί, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, κατηναλώθησαν εἰς τὰς ἀγόνους καὶ μακρὰς συζητήσεις περὶ τῆς ἰδρύσεως καὶ διοργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, παραμελήσαντες τὸ ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς καὶ καὶ πνευματικῆς ζωῆς¹.

Ἰσχυρὰν ἀνακαινιστικὴν πνοὴν εἰς τὸν νέον ἐκκλησιαστικὸν ὄργανισμὸν ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ ὁ διαπρεπὴς κληρικὸς καὶ διδάσκαλος τοῦ Γένους Θεόφιλος Καΐρης († 1853). Οὗτος εἰργάσθη λαμπρῶς ἐν τῇ σχολῇ τῶν Κυδωνιῶν, μετὰ δὲ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἧς ἐνεργῶς συμμετέσχε, λίαν ἐπιτυχῶς συνεχίσας, διὰ τῆς ἐν Ἄνδρῳ ἰδρύσεως τοῦ «Ὁρφανοτροφείου», ὡς ὠνόμασε τὴν σχολὴν αὐτοῦ, τὸ μορφωτικὸν του ἔργον, παρήγαγεν εὐνοϊκὴν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἀτμόσφαιραν. Ἡ ἐν Ἄνδρῳ σχολὴ αὐτοῦ ἀπέβη μέγα πνευματικὸν καὶ μορφωτικὸν κέντρον ἀπὸ τοῦ 1835 καὶ ἕξῃς, προκαλέσασα τὴν συρροὴν πλήθους μαθητῶν, μέχρις 600 πολλάκις, πάσης κοινωνικῆς τάξεως ἀπὸ 9 μέχρι 40 ἐτῶν. Πλείστοι τούτων ἐφοίτων εἰς τὴν σχολὴν ὡς ἑξωτερικοὶ μαθηταί, κατ' ὁμίλους ἐνοικιάζοντες οἰκίας καὶ συσσιτοῦντες. Ἐφοίτων ὡσαύτως καὶ μαθήτριά. Ὁ Καΐρης, μέινας ἀμέτοχος τῶν ἀκάρπων συζητήσεων τῶν φίλων αὐτοῦ Οἰκονόμου καὶ Φαρμακίδου περὶ διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεδόθη μετ' ἐνθους ζήλου εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν νέων ἑλληνικῶν γενεῶν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ εὐσεβὴς

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 322.

1. *Δημ. Σ. Παπαλάου*, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Ἀθήναι 1932. Τοῦ αὐτοῦ, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἕξ Οἰκονόμων, ἄρθρον ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τ. ΙΗ' σ. 759 ἕξ.

καὶ ζηλωτῆς κληρικός, ἐν μέσῳ τοῦ παγκοίνου θαυμασμοῦ, περιέπεσεν εἰς θρησκευτικὰς πλάνας. Ἐνόμισεν ὅτι ἔμελλε ν' ἀναγεννήσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ νέας θρησκείας, ἦν ὠνόμασε θεοσέβειαν. Στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ὁρθοῦ λόγου, ἠρνήθη πᾶσαν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν, ἠρνήθη τὸν Χριστιανισμόν, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῶν θεωριῶν αὐτοῦ, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἀμαθῶν, ὑπῆρξαν δυσάρεστα. Τρία περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς σχολῆς τῆς Ἄνδρου ἢ Ἱερᾶ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπληροφορήθη μετ' ἐκπλήξεως τὴν ἀποπλάνησιν τοῦ διαπρεποῦς διδασκάλου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσεπάθησε δι' ἰδιαιτέρων προτροπῶν νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Ματαίᾳ ἀπέβη καὶ ἡ προσωπικὴ ἐπέμβασις τοῦ Φαρμακίδου, μεταβάντος εἰς Ἄνδρον. Τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1839 προσκληθεὶς παρέστη ὁ Καίρης ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀλλ' ἐπιμείνας εἰς τὰς πεπλανημένας ἰδέας καθηρέθη τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τῇ 23 Ὀκτωβρίου. Ἡ πράξις αὕτη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑπὸ πολλῶν μὲν ἐπληρώθη, ὑπ' ἄλλων ὁμως ἐπεκρίθη, διαδηλώσεις δὲ ζωηραὶ συνεκροτοῦντο ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Καίρη, θεωρούντων αὐτὸν νέον Σωκράτη καὶ μάρτυρα τῆς ἀρετῆς. Τῇ 3 Νοεμβρίου ἀπεμακρύνθη ὁ Καίρης εἰς τὴν ἐν Σκιάθῳ μονὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, πολλαὶ δ' ἐγένοντο καὶ ἐκεῖ ἀπόπειραι ἵνα μεταπεισθῇ ὁ διδάσκαλος, ἀλλ' εἰς μάτην. Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1840 μετηνέχθη εἰς τὴν ἐν Θήρᾳ μονὴν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, ὅπου μεταβάς ὁ Φαρμακίδης δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ τὴν πεισμονὴν τοῦ Καίρη, ὃν ἔκτοτε ἀπεκάλει γόητα, ἐχθρὸν τῆς πατρίδος κάμιστον. Ἡ κυβερνήσις ἐξέδωκε διάταγμα, δι' οὗ ἐνεκρίνετο ἡ περὶ καθαιρέσεως τοῦ Καίρη ἀπόφασις τῆς Συνόδου, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἑλλάδος τῇ 9 Νοεμβρίου 1841. Ὁ Καίρης ἀπῆλθεν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, διακόψας οὕτω τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ ἔργον, ἡ δὲ σχολὴ τῆς Ἄνδρου διελύθη. Μετὰ τριετίαν κατώρθωσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπανιδρῦσῃ τὴν σχολήν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξηκολούθησε διδάσκων τὰς πεπλανημένας αὐτοῦ δοξασίας, καὶ διὰ καὶ προσηλυτίζων εἰς αὐτὰς διὰ τινῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Καταγγελλθεὶς ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ πλημμελειοδικείου Σύρου τῇ 19 Δεκεμβρίου 1852, μὴ ἀρνηθεὶς οὐκ εἰς τὰς δοξασίας αὐτοῦ, κατεδικάσθη εἰς δύο ἔτων καὶ ἑνὸς μηνὸς φυλάκισιν, ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης πρὸς τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1853 ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ, ταφεὶς ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ λοιμοκαθαρηρίου Σύρου. Ὁ Καίρης ἦτο πεπροικισμένος διὰ μεγάλων πνευματικῶν δυνάμεων, δι' ὧν ἠδύνατο πράγματι ν' ἀναγεννήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ του ἀποπλάνησις ἀνέκοψεν ἀποτόμως τὸ μορφωτικόν του ἔργον. Παρὰ ταῦτα, αἱ μὲν παράδοξοι θεοσεβιστικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι ἐλαχίστους εὗρον ὀπαδοὺς, ταχέως δὲ παρεδόθησαν εἰς λήθη, ὑπῆρξαν ὁμως μεγάλη καὶ σημαντικὴ ἢ ἐκ τῆς σχολῆς αὐτοῦ ὠφέλεια διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ἑσωτερικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος. Θόρυβόν

τινα προὐκάλεσε καὶ ὁ Ἄνδρέας Λασκαράτος διὰ τοῦ συγγράμματός του «Τὰ μυστήρια τῆς Κεφαλονιάς» (1856), ἐν ᾧ ἑσατίρισε πολλὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα. Ἀφορισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ἑξωτερικόν, ἀλλ' ἐπανελθὼν ἐξέδωκεν «Ἀπόκριση στὸν ἀφορεσμὸ τοῦ 1856» (1868), δι' ἣν κατηγορηθεὶς ἠθιώθη ὑπὸ τοῦ κακουργοδικείου Κεφαλληνίας (1869)¹. Ὡσαύτως θόρυβόν τινα προὐκάλεσε καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῦδης διὰ τοῦ συγγράμματος περὶ τῆς «Παπίσης Ἰωάννας» καὶ ἄλλοι διὰ συγγραμμάτων ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατ' αὐτῶν ἀντεπεξῆλθον διάφοροι καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς. Κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ καιρείου δράματος ἀνεφάνη ὁ μοναχὸς Χριστοφόρος Παναγιωτόπουλος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Παπουλάκης, ὅστις διὰ τοῦ ἐναρέτου βίου καὶ τοῦ ἐνθουσιώδους κηρύγματός του συνήρπασε τὸν λαὸν τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ προὐκάλεσε σοβαρὰν θρησκευτικὴν κίνησιν. Διὰ τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀφελοῦς κηρύγματός του διώρθωσε πολλὰς κακὰς συνηθείας καὶ ἐλλείψεις τοῦ λαοῦ, ὅστις ὡς ἅγιον καὶ προφήτην ἠκολούθησεν αὐτὸν καὶ εὐλαβῶς ἐνεστερνίζετο τὴν ἐνθουσιώδη διδασκαλίαν του. Ἄλλ' ἢ ταυτόχρονος ἐμφάνισις ἄλλων μοναχῶν, ὧν ἐπὶ κεφαλῆς ἴστατο ὁ Κοσμάς Φλαμιᾶτος, ἢ ἐπίθεσις αὐτῶν οὐ μόνον κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἑλλάδος, ἢ ἐπὶ ἐγκλήματι καθοσιώσεως δίκη αὐτῶν ἐν Πάτραις καὶ οἱ προπηλακισμοί, οὓς ἀδίκως ὑπέστησαν, παρέπεισαν τὸν Παπουλάκην, ἵνα προσδώσῃ εἰς τὴν κίνησιν, τὴν παρ' αὐτοῦ παραχθεῖσαν, ἀντικαθεστωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸν βασιλέα Ὀθῶνα ἀπεκάλει «ψωριάρικο γίδι», ἀναφανδὸν δ' ἐπιτίθετο κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς κυβερνήσεως, τῶν σχολείων. Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Λακωνίᾳ προὐκάλεσε μέγαν συναγεμὸν τοῦ λαοῦ, προσκληθεὶς δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἠρνήθη. Συνοδευόμενος ὑπὸ ἐνόπλων χωρικῶν ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν Καλαμῶν, ὧν μόλις προελήφθη ἢ ἄλωσις, τέλος δὲ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης κατόρθωσε νὰ συλλάβῃ αὐτὸν καὶ περιορίσῃ εἰς τὰς φυλακὰς Ρίου. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὥρισεν ὡς τόπον διαμονῆς αὐτοῦ τὴν ἐν Ἄνδρῳ μονὴν τῆς Παναχράντου, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τὸν βίον ὁ Παπουλάκης (19 Ἰανουαρίου 1861). Πολλαχοῦ ὁ λαὸς διατηρεῖ ἔτι ζωηρὰν τὴν μνήμην αὐτοῦ². Σοβαρωτέρα καὶ θετικωτέρα ὑπῆρξεν ἡ θρησκευτικὴ ἐργασία τοῦ συνεργάτου καὶ

ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 223 ἐξ. *Δημ. Π. Πασχάλη*, Θεόφιλος Κατρός, ἐν Ἀθήναις 1928. [Ἐἰδικὰ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀνδρός μελετήματα ἀφιερῶνται εἰς τὸ εἰδικὸν τεῦχος τοῦ περιοδ. «Νέα Ἑστία», τόμ. ΝΔ' (1953)].

1. [Βλ. περὶ τοῦ ἀνδρός καὶ τοῦ ἐγεσθέντος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ζητήματος τὸ ἀρθροῖδιον *Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου*, ἐν τῷ νεωτέρῳ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ τοῦ «Ἠλίου», τόμ. ΙΒ' (1952), σελ. 114—115 καὶ τὴν αὐτόθι σημειουμένην βιβλιογραφίαν].

2. [Ὁ βίος καὶ ἡ δράσις τοῦ ἀνδρός ἀπετέλεσαν θέμα διεξοδικοῦ ἱστορικοῦ

συναθλητοῦ τοῦ Κοσμᾶ Φλαμιάτου τοῦ μοναχοῦ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Ἰγνατίου Λαμπροπούλου († 22 Ἰουνίου 1869), ὅστις ἀνέπτυξεν ἱεραποστολικὴν δράσιν διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ἐξομολογήσεως, ἰδίως μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὁθωνος, καὶ ἐμόρφωσεν ὄμιλόν τινα ἐνθουσιωδῶν κληρικῶν, ἐν οἷς ἦσαν ὁ Γαβριὴλ Παπανικολάου, ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος, ὁ Ἱερόθεος Μητρόπουλος, ὁ Νεῖλος Νικολαΐδης καὶ ὁ Ἡλίας Βλαχόπουλος. Ὅτε, τῷ 1866, κατήλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀπόστολος Μακράκης καὶ ἤρξατο τῶν κηρυγμάτων του, πρώτους ἐνθουσιώδεις μαθητὰς καὶ ὁπαδοὺς εὔρε τοὺς μαθητὰς κληρικοὺς τοῦ Λαμπροπούλου, ὅστις καὶ προσωπικῶς ἐγνώρισε τὸν Μακράκην ἐν Πάτραις καὶ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ὁ Μακράκης, «ἐμπνεόμενος ὑπὸ διαπύρου χριστιανικοῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν θείων ἀληθειῶν», ὡς ἔγραψεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐν ἐγκυκλίῳ, ἀνέπτυξε διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, διὰ τῶν περιοδικῶν καὶ τῶν πραγματειῶν του ὅπως ἔκτακτον πνευματικὴν καὶ θρησκευτικὴν κίνησιν, ἴδρυσεν (1876) τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν σχολὴν τοῦ «Λόγου», ἐν ἣ τὴν μὲν ἡμέραν ἐδιδάσκοντο παῖδες κατ' ἴδιον αὐτοῦ σύστημα, τὴν δὲ ἐσπέραν ἐγίνοντο θρησκευτικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ διαλέξεις. Ἀλλὰ λίαν ταχέως προὐκάλεσεν ἀπερίγραπτον συγκίνησιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸ σκάνδαλον τῶν «Σιμωνιακῶν», ὁ δὲ Μακράκης ἐπετέθη ἐναντίον τῆς διοικήσεως Ἐκκλησίας, διότι δὲν καθήρσεν ἀμέσως καὶ δὲν ἀφώρισεν τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὸ σκάνδαλον. Ἐπετέθη ὡσαύτως ἐναντίον τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως Κουμουνοδούρου, ἥτις διέλυσε τὴν σχολὴν τοῦ «Λόγου». Ἡ δὲ Σύνοδος ἐξέδωκε πρὸς τὸν λαὸν ἐγκύκλιον (21 Δεκεμβρίου 1878), δι' ἧς κατεδίκασε τὰς δοξασίας τοῦ Μακράκη καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κληρικῶν, οὓς μετὰ ἐν ἔτος ἐδίκασε καὶ κατεδίκασεν εἰς ἔξορίαν (1879). Ὡς βάσις τῆς καταδίκης ἐχρησίμεισε κυρίως ἡ ὑποστηρικθῆσα ὑπὸ τοῦ Μακράκη θεωρία περὶ τοῦ τρισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οἱ κληρικοί, βραδύτερον δὲ καὶ τινες τῶν λαϊκῶν, διαγνόντες τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας, ἐγκατέλιπον αὐτόν, λαμπρῶς ἐφεξῆς ἐργασθέντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ διδάσκαλος, καὶ μόνος ὑπολειφθεὶς, ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1905) κηρύττων, ἐμμένων εἰς τὰς ἀρχάς του καὶ πιστεύων ὅτι ὑπερφυσικῶς θὰ ἐξεκίνα καὶ θὰ ἐπεβάλλετο. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν παρέμενεν ἡνωμένος μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Ἀπ. Μακράκης καὶ ἂν δὲν παρεσύρετο εἰς ἀσκόπους θεωρίας καὶ εἰς ἀσχολίας ξένας πρὸς τὴν ἀποστολὴν του, ἠδύνατο θετικώτερον νὰ ἀφελήσῃ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐξειλίχθη τὸ ἔργον του, ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, ἐσημείωσε σταθμὸν σπου-

διηγῆματος, ἐπ' ἐσχάτων ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ *Κ. Μπασιτῆ*, Ὁ Παπουλάκος, Νέα Ὑόρκη 1951, σελ. 254].

δαῖον ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος¹. Οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀπηλλαγμένοι τῶν ὑπερβολῶν τοῦ διδασκάλου, ἠδυνήθησαν ν' ἀναπτύξωσι θετικὴν θρησκευτικὴν δρᾶσιν, εἴτε ἀτομικῶς ἐργαζόμενοι, εἴτε δι' ὀργανώσεων. Ἐκ τῶν ὀργανώσεων τούτων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου ἰδρυθεῖσαν καὶ ἐπὶ μικρὸν ἐργασθεῖσαν «Ἀδελφότητα τῶν φιλοχρίστων», ὡς καὶ τὸν σύλλογον «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος», σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ συλλόγου τῆς «Ἀναπλάσεως», ἰδρυθέντος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Διαλησιᾶ († 1921)² καὶ συγκεντρώσαντος περὶ ἑαυτὸν, ἐκτὸς τῶν τέως μαθητῶν τοῦ Ἀπ. Μακράκη, καὶ ἑτέρους ἐνθέριμους ζηλωτὰς καὶ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς τὸν Μιχ. Γαλανόν, τὸν Ἰωάννην Σκαλτσούνην († 1905), τὸν Εὐσέβιον Ματθόπουλον, τὸν Πανάρετον Δουληγέρον, τὸν Τιμόθεον Ἀναστασίου (εἶτα μητροπολίτην γενόμενον Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας), τὸν Γεώργιον Μακρῆν καὶ ἄλλους, δι' ὧν ἀνεξωογονήθη τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου. Τὴν «Ἀνάπλασιν» ὑπεστήριξεν ὁ μητροπολίτης Γερμανὸς Καλλιγᾶς, ἐφ' οὗ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ἔλαβε νέαν ἐπίδοσιν. Ὁ ἀείμνηστος οὗτος ἱεράρχης ἴδρυσεν καὶ τὸν «Ἱερὸν Σύνδεσμον» (1890) πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἐφημερικοῦ κλήρου. Συνεργασθεὶς κατ' ἀρχὰς μετὰ τῶν τῆς «Ἀναπλάσεως» ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος († 1929), ἴδρυσεν ὕστερον τὴν ἀδελφότητα «Ζωή», ἐφαρμόσας τὰς διὰ τοῦ Ἀπ. Μακράκη ἐνισχυθείσας ἀρχὰς ἱεραποστολικῆς καὶ θρησκευτικῆς δράσεως τοῦ πρώτου διδασκάλου τοῦ Ἰγνατίου Λαμπροπούλου. Τὸ κήρυγμα καὶ ἡ ἐξομολόγησις ὑπῆρξαν τὰ δύο ὑγιᾶ καὶ γονιμώτατα στοιχεῖα τῆς δράσεως ταύτης, ἧτις ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν μεγάλην προσέλαβεν ἔκτασιν. Δεκάδες μεμορφωμένων καὶ ζηλωτῶν θεολόγων συγκεντροῦνται ἡδὴ περὶ τὴν θρησκευτικὴν ἀδελφότητα τῆς «Ζωῆς». Τὸ περιοδικὸν δὲ τῆς «Ζωῆς» κυκλοφορεῖ εἰς χιλιάδας φύλλων ἐβδομαδιαίως³.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὀξεῖά τις ἔρις παρουσιάσθη ἐκ τῶν λεγομένων «Εὐαγγελικῶν». Ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1897 ἤρξατό τις κίνησις πρὸς μετάφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν γλῶσσαν, ὀφειλομένη εἰς

1. [*Χρυσ. Παπαδοπούλου*, (ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ) Ἀπόστολος Μακράκης, ἐν Ἀθήναις 1939, σσ. 128. Πρβλ. βιβλιοκρισίαν Ἀρχ. Ἐμμ. Γ. Καρπαθίου, ἐν τῇ «Θεολογία» τόμ. ΙΖ' (1939), σελ. 276—282].

2. [Βλ. εἰδικὸν τεύχος τῆς ἐφημερίδος «Σίφνος» (θῆρος 1946) ὑπὸ τὸν τίτλον: Κωνσταντίνος Α. Διαλησιᾶς εἰς μνημόσυνον].

3. [*Παν. Γ. Μπρατσιώτου*, ἀρθρον «Ζωή» ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τ. Γ' σ. 799 ἐξ.

Ἴδὲ τοῦ αὐτοῦ, *The Evangelistic Work of the Contemporary Greek Orthodox Church*, ἐν *The Christian East*, Mareh 1950, σ. 21 ἐξ.

Jerome Cotsonis, *New Life in the church of Greece ἐν World Dominion and the World To—Day*, May—June 1951, σ. 170 ἐξ., *Emil Timiadis*, *Religions Recovery in Greece*, ἐν *World Christian Digest*, October 1951 σ. 50 ἐξ. καὶ *Onesimus*, *The Greece Christian Movements*, σ. 198 ἐξ.].

τὴν βασιλίσσαν Ὀλγαν, ἐπιθυμήσασαν νὰ καταστῆ εὐνόητος ἢ ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἀναθέσασα ἡ βασίλισσα τὴν μετάφρασιν εἰς τὸν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ καθηγητὴν Φίλιππον Παπαδόπουλον καὶ εἰς ἄλλους τινάς, ἐζήτησε τὴν ἔγκρισιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀλλ' αὕτη, μετὰ γνωμοδοτήσιν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου, ἀπέρριψε κατ' ἀρχὴν πᾶσαν μετάφρασιν. Τὸ ζήτημα ἐφαίνετο λήξαν, ὅτε, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1901, ἤρξατο δημοσιευομένη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀκρόπολις» ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀλεξ. Πάλλη, προκαλέσασα τὴν ἐξέγερσιν ἰδίως τῶν φοιτητῶν. Ἐζητήθη ἡ παῦσις τῆς μεταφράσεως ἐκείνης, ἀλλὰ, δυστυχῶς, δὲν ἐπετεύχθη αὕτη ἐξ ἀδιαφορίας μᾶλλον τῆς κυβερνήσεως. Δυστυχῶς δ' ἐζήτησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὸ ζήτημα καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις. Κατηγορίαι διετυποῦντο κατὰ τῆς βασιλίσεως καὶ ἐμφανεστερον κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Προκοπίου, ἐζητεῖτο δὲ ὁ ἀφορισμὸς τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν μεταφραστῶν. Τῇ 8 Νοεμβρίου 1901 συνεκροτήθη πάνδημον συλλαλητήριον, ὅπερ ἐπιχειρήσασα ἡ κυβέρνησις νὰ διαλύσῃ δι' ἐνόπλου δυνάμεως προὐκάλεσεν αἱματηρὰς ρήξεις. Τούτων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ φόνος ὀκτώ καὶ ὁ τραυματισμὸς ὀγδοήκοντα φοιτητῶν καὶ πολιτῶν. Ὁ μητροπολίτης Προκοπίος, καίτοι ὦν ἀθῶος τῶν ἀποδοθεισῶν εἰς αὐτὸν κατηγοριῶν ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν, παρηγήθη δὲ καὶ ἡ κυβέρνησις Γ. Θεοτόκη, διότι τὸ ζήτημα προσέλαβε πολιτικὴν χροιάν.

Ἰκανὸν θόρυβον προὐκάλεσαν καὶ οἱ λεγόμενοι «Παλαιοημερολογῖται», ἦτοι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν χρονολόγησιν τοῦ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντος Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἀπὸ τοῦ 1902, πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' († 1913), ἤρξατο συζητουμένη ἡ διόρθωσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Εἰς σχετικὸν ἐρώτημα τοῦ πατριάρχου ἀπαντήσασα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῷ 1903, ἐδήλωσεν ὅτι ἡ διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου ἐξαρκτάται ἐκ περιστάσεων καὶ συνθηκῶν ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν καὶ ὅτι «αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἐν συνενόήσει μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ τῆς πολιτείας ἐκάστης αὐτῶν, δύνανται νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μετασυστάσιν τοῦ νῦν ἐν χρῆσει παρ' αὐτοῖς ἡμερολογίου συμφώνως πρὸς τὰς προόδους καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης». Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ πολιτεία ἐτήρει ἐν Ἑλλάδι τὴν παλαιὰν χρονολόγησιν τοῦ ἡμερολογίου, ζήτημα ἡμερολογίου δὲν ὑπῆρχε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὅτε, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1919, ἡ πολιτεία ἀπεφάσισε νὰ εἰσαγάγῃ δι' ἑαυτὴν τὸ νέον ἡμερολόγιον, ἐζήτηε ὅπως ταυτοχρόνως πράξῃ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία. Αὕτη δὲ διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐδήλωσεν ὅτι ναὶ μὲν δὲν προσκρούει εἰς δογματικούς καὶ κανονικούς λόγους ἡ εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ προηγηθῆ συνεννόησις μετὰ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ταυτοχρόνως τὸ ζήτημα ἐμελεᾶτο

καὶ ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ καὶ ἐν Ρωσίᾳ, ὅπου ἤδη ἀπὸ τοῦ 1917 εἶχεν εἰσαχθῆ πολιτικῶς τὸ νέον ἡμερολόγιον. Ὁ πατριάρχης Μόσχας Τύχων διὰ γράμματός του πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γερμανὸν Ε' (1913—1918) παρεκάλει ὅπως τὸ ταχύτερον ἀποφασίσῃ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν διορθωσιν τοῦ ἡμερολογίου, διότι ἡ μονομερὴς εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου εἰς τὴν πολιτείαν κινδυνεύει ν' ἀποξενώσῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Μὴ τυχὼν ἐγκαίρως ἀπαντήσεως ὁ πατριάρχης Τύχων, ἠναγκάσθη τῷ 1919 νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου ἡμερολογίου εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Φινλανδίας. Ἐπειδὴ τὸ νέον ἡμερολόγιον εἰσῆχθη καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα κράτη Ρουμανίας καὶ Σερβίας, ἀπετάθησαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ζητοῦσαι τὴν μεταρρυθμισιν τοῦ ἡμερολογίου. Τὸ πατριαρχεῖον ἀπεφάσισε τότε νὰ καλέσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει πανορθόδοξον συνέδριον ἐξ ἀντιπροσώπων πασῶν τῶν ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν. Μετὰ μικρὸν (16 Φεβρουαρίου 1923) εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ νέον πολιτικὸν ἡμερολόγιον, προὐκλήθη δὲ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῆς τοιαύτη οἶα καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἐκκλησίαις ἀνωμαλία ἐκ τῆς ὑπάρξεως δύο ἡμερολογίων. Ὄθεν ἡ τῇ 16 Ἀπριλίου 1923 συνελθούσα Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁμοφώνως ἀπεφάσισεν ὅπως δεχθῆ τὴν διορθωσιν τοῦ ἰσχύοντος Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μετὰ σχετικὴν ἀπόφασιν εἴτε τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκληθέντος πανορθόδοξου συνεδρίου, εἴτε, ἐὰν τοῦτο ματαιωθῆ, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν λοιπῶν ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν. Καὶ τὸ μὲ πανορθόδοξον συνέδριον, ἐν ᾧ ἀντεπροσωπεύθησαν πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι, πλὴν τῶν πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, μὴ ἐπικοινωνούντων τότε πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, συνελθὼν κατὰ Μάϊον τοῦ 1923 ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τοῦ τε ἡμερολογίου καὶ τοῦ Πασχαλίου, ἀλλὰ, δυστυχῶς, ὁ πατριάρχης ἰδίως Ἀλεξανδρείας Φώτιος ἀντέστη κατὰ τῶν ἀποφάσεων ἐκείνων ζητῶν τὴν σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἡ σύγκλησις ὁμως αὐτῆς δὲν καθίστατο δυνατή, διὰ πολλοὺς λόγους, ἡ δὲ ἀνάγκη τῶν ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν περὶ διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου ἦτο ἐπιτακτικὴ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, παρὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δὲν προέβη εἰς ἐφαρμογὴν τῆς διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου, προσπαθῆσας νὰ πείσῃ τὰ ἐνιστάμενα πατριαρχεῖα, καὶ δὴ τὸ πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, ὅπως συμφωνήσωσιν εἰς ὁμόφωνον ἐφαρμογὴν τῆς διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ Πασχαλίου, ὅπερ νὰ παραπεμφθῆ εἰς Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ἡ συνελθούσα κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1923 Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διεπίστωσε μὲν καὶ αὐτῆς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τῆς διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου, υἱοθετήσασα δὲ τὴν γνώμην περὶ μέσης λύσεως τοῦ ζητήματος, ἦτοι τῆς διορθώσεως μόνον τοῦ ἡμερολογίου, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ Πασχαλίου, ὑπέβαλε διὰ τοῦ ἀρχι-

πισκόπου Ἀθηνῶν, ὡς προέδρου αὐτῆς, εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην σχετικὴν πρότασιν, μετὰ τῆς παρακλήσεως ὅπως τοῦτο προέβη εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ζ' († 1924), ἐπικοινωνῶν τότε πρὸς πάντας τοὺς πατριάρχας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦτο, ἀνεκοίνωσε δὲ πρὸς πάσας τὰς Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας ὀριστικὴν ἀπόφασιν περὶ ἐφαρμογῆς τῆς διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου ἀπὸ 10 Μαρτίου 1924. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, μάτην προσπαθῆσας καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκεῖνη στιγμῇ νὰ πείσῃ τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, προτείνας δὲ καὶ τὴν σύγκλησιν νέας ἐκκλησιαστικῆς διασκέψεως ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ἐπὶ πλέον ν' ἀναβάλῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπεδέχθη ἐκ μέρους αὐτῆς τὴν πρότασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Οὕτω ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἡ διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ 10 Μαρτίου 1924. Δυστυχῶς ὅμως ἡ μετὰ τινος ἡμέρας ἀνακηρυχθεῖσα δημοκρατία (25 Μαρτίου 1924), κατὰ παράδοξον τρόπον, συνεδυσάσθη ὑπὸ τινων πρὸς τὴν γενομένην ταύτην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μεταβολῇ, ἐντεῦθεν δὲ εὔρεν αὕτη ἀπροσδόκητον ἀντίδρασιν πολιτικῆς χροιάς. Ἄλλ' ἡ ἀντίδρασις αὕτη δὲν θὰ εἶχε σημασίαν τινά, ἂν μὴ παρουσιάζετο μερὶς τις Ἀγιορειτῶν μοναχῶν, «Ζηλωτῶν» αὐτοκληθέντων, οἵτινες ἐλθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκμεταλευθέντες τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξαν ὅτι ἀντιράπη ἡ ὀρθοδοξία διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἡμερολογίου, ἐμόρφωσαν δὲ τὴν μερίδα τῶν λεγομένων «Παλαιοημερολογητῶν» καὶ προῦκάλεσαν διάφορα ἐπεισόδια. Ἐκ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐφήρμοσαν ἢ ἀπεφάσισαν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου πᾶσαι, μέχρι τοῦδε πλὴν τῆς τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς τῶν Σέρβων, ἕνεκα τοπικῶν λόγων¹.

(Συνεχίζεται)

1. Βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου (Παπαδοπούλου), Ἡ διόρθωσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος, περιόδ. «Ἐκκλησία» τ. ΙΑ' (1933) σ. 225 ἐξ. Καὶ ἀνάτυπον. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἡμερολογητικῶν κατηγοριῶν ἔλεγχος, Ἀθήνησι, 1937. Ἴδὲ καὶ βιβλιοκρισίαν ἐν «Ἐκκλησίᾳ» τ. ΙΕ' (1937) σ. 374 ἐξ. Καὶ ἀνάτυπον ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἀναίρεσις Ἡμερολογητικῆς ἀναίρεσεως.